

Наталіч О.Ю., НПУ ім. М.П. Драгоманова

ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА СУДОВО-СЛІДЧА ПРАКТИКА

Актуальность данной статьи заключается в том, что на современном этапе развития уголовного права Украины в состав его источников входят разные составляющие. Поэтому то и появляется вопрос относительно влияния следственной, а также судебной практики, именно на источники уголовного права. В этой статье будет отражена проблема соотношения и взаимосвязи следственно-судебной практики по отношению к источникам уголовного права.

Actuality of this article consists in that on the modern stage of development of the Criminal law of Ukraine are included of different constituents in his sources. Therefore is a question appears in relation to influence of investigation, and also judicial practice, exactly on the sources of criminal law. In this article the problem of correlation will be reflected with a legal practice to the sources of criminal right.

Важлива функція покладена на суспільство – це регулювання відносин між людьми, охорона і захист цих відносин. Це завдання здійснюється за допомогою правових норм. Серед цих правових норм головне місце відведено праву. Тому право в юриспруденції вивчають саме як виявлення особливої волі держави.

Джерело права – це форма існування правових норм, форма вираження волі як права у реальності. Право як реальність повинна існувати у визначених формах. Без ось такого вираження державна воля народу нашої країни не може стати матеріально-втіленою, а саме силою що движить, силою, що створює це право. Процес творення права являє собою явище надзвичайно складне і багатогранне. Так, в одних випадках таке творення втілюється в юридичних діях (звичайних актах) державних органів чи безпосередньо народу, в інших випадках – в письмових актах, тобто в документах.

Світова практика знає чимало джерел права. Це – акти-документи, традиції, правові прецеденти, правові доктрини. У більшості випадків вони складають систему джерел права, а отже й відповідно систему джерел галузі права, в нашому випадку Кримінального права України.

Актуальність даної статті полягає в тому, що на сучасному етапі розвитку Кримінального права України, як вже вище зазначалось, до його джерел входять різні складові. Ось тому й постає питання щодо впливу слідчої, а також судової практики саме на джерела кримінального права. В цій статті буде висвітлено проблему співвідношення та взаємозв'язку слідчо-судової практики до джерел кримінального права.

Тематику щодо джерел кримінального права, а також питань які мають до цього відношення розглядали різні науковці, вчені, зокрема Ф.П. Шульженко, В.Ф. Опришко які в свою чергу вивчали та розглядали питання, що стосуються джерел кримінального права. Такі науковці як А. Коваль, М. Ніколаєнко, Н. Бондаренко-Зелінська, А. Дрішлюк досліджували питання які відносяться не тільки до джерел кримінального права у загальному вигляді, а й конкретні випадки: судові прецеденти, судову практику.

Метою даної статті є розкриття поняття джерел кримінального права, а також необхідно визначити, яку роль відіграє судово-слідча прак-

тика в системі джерел права України, окресленні тенденцій її розвитку та з'ясувати деякі питання щодо легалізації результатів судової практики як джерел права в силу їх великого значення і виключної правової природи.

Поняття «джерело права» існує упродовж багатьох століть. Якщо ж виходити із загальнопоширеного значення поняття-терміну «джерело», то в сфері права під ним потрібно розуміти силу, яка створює право. Такою силою перш за все є влада держави, яка реагує на потреби суспільства, розвиток суспільних відносин і приймає відповідні правові рішення.

Поряд з цим джерелом права слід також виділити форму вираження державної влади, форму, в якій міститься правове рішення держави. З допомогою форми (джерела) право набуває свої невід'ємні риси і ознаки: загальнообов'язковість, загальновідомість і т.д.

Форма права – це форма права як окремого явища, і співвідноситься ця форма тільки зі змістом права. Її основне призначення – впорядкувати право, додати йому властивості державно-владного характеру [4].

До структури джерел кримінального права, яка не є винятком із загального розуміння джерел в теорії права, входять нормативно-правові акти. У кожного джерела права має бути своє місце в системі, своє особливе основне призначення.

Структура джерел кримінального права України складається з єдиної нормативної системи – Кримінального кодексу України, положення якого відповідають положенням Конституції України та положенням норм міжнародного права.

Концептуальним джерелом, яке містить норми прямої дії, є Конституція України. Вона має вищу юридичну силу. Тому всі кримінально-правові норми повинні відповідати Конституції України. Якщо прийнята будь-яка кримінально-правова норма суперечить положенням Основного Закону, то така норма втрачає юридичну силу автоматично або ж не може її набути.

Кримінальний кодекс України складається із кримінально-правових норм, що діють як єдине ціле в рамках цього Кодексу від тоді, коли кодекс вступив у свою дію. Кожна з кримінально-правових норм насичена положення кримінального права, та має певну структуру: диспозицію та санкцію. Кримінально-правові норма є результатом діяльності нормотворців, де відображені деякі існуючі закономірності розвитку кримінального права. Кримінальний кодекс України, або як його ще іноді називають «закон про кримінальну відповідальність», має деяку самостійність, оскільки його тлумачення та втілення в життя неможливе без звернення та застосування інших законів України, на які є посилання у самому Кримінальному кодексі України. На сьогодні діє Кримінальний кодекс України 2001 року.

Нині тільки Верховна Рада України має право приймати закони України що стосуються кримінальної відповідальності, в тому числі Кримінальний кодекс України. Закони зазвичай являють собою одну або декілька правових норм, які стосуються кримінальної відповідальності, виражених у формі однієї статті чи декількох статей. Усі правові норми про кримінальну відповідальність зібрані у єдину систему – у Кримінальний кодекс України, де ці норми розташовані в певній визначеній держа-

вою системі, а отже статті, яка в свою чергу має свою нумерацію. Якщо Верховна Рада України приймає нову кримінально-правову норму, яка буде оформлена у вигляді окремого кримінального закону, то й статті у цьому законі повинні також мати певну нумерацію, яка буде в свою чергу відповідати нумерації Кримінального кодексу України. Кримінальні норми, що приймаються як додаткові до правових норм Кримінального кодексу України, можуть входити якби окреме нормативно-правове положення до того закону України, який охоплює такий обсяг питань, які в даний момент повинні отримати відповідне нормативне регулювання і охорону. Деякі кримінально-правові норми можуть знаходитись в міжнародних договорах, при умові що Верховна Рада України надала згоду на їх обов'язковість (ч. 5 ст. 3 ККУ). Такі правові норми теж обов'язково повинні мати відповідну нумерацію з Кримінальним кодексом України.

Закон про кримінальну відповідальність порівняно з іншими законами України вирізняється своїми особливими тільки йому відмінностями, тому що тільки Кримінальний кодекс України є основним і єдиним джерелом кримінального права. Згідно з ч. 3 ст. 3 Кримінального кодексу України злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом.

Існуючі вироки, ухвали і постанови судів нині не являються джерелами норми кримінального права. Ці постанови, ухвали та вироки можуть мати обов'язковий характер лише стосовно тієї конкретної справи, де вони постановлені. Це ж саме стосується й роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, бо ці роз'яснення теж не є нормотворчими щодо норм кримінального права. Вони лише висвітлюють суть якоїсь конкретної кримінально-правової норми, намагаються направити судову практику у потрібне русло для вірного її застосування. Конституційний Суд України у своїй практиці теж має право щодо офіційного тлумачення перших нормативних актів, але вони теж не мають нормотворчої функції. Конституційний Суд України приймає свої акти для єдиного розуміння певної юридичної норми, щоб не було помилок при її застосуванні різними суб'єктами права у реальному житті. [5].

Тільки Кримінальний кодекс України має значення нормативно-правового акта, який визначає, яке саме з вчинених діянь є протиправним, кваліфікується як злочинне і яка міра відповідальності застосовується в цьому випадку. Правові норм інших галузей права можуть в собі містити деякі визначення, що мають безпосередній вплив на розуміння конкретної кримінально-правової норми. Але існуючі такі особливості можуть бути тільки як нормативна база, за допомогою та на основі якої буде прийнятий певний кримінальний закон.

Окремою проблемою при розгляді джерел кримінального права є застосування видової множинності судової практики у кримінальному праві. Узагальненням судової та слідчої практики є судовий прецедент. Ці поняття, на нашу думку, співвідносяться як ціле та частина, як загальне та особливе. Судова та слідча практика є більш ширшим поняттям, воно охоплює в собі судовий прецедент. Тобто можна стверджувати, що судові прецеденти складають, є складовими частинами одного цілого – судової практики.

Основною метою практичної діяльності є вдосконалення практики розкриття і розслідування злочинів.

Участь правоохоронних органів у вирішенні задач щодо зміцнення законності і правопорядку неможлива без значного поліпшення їх діяльності, істотного підвищення якості і результативності роботи.

У роботі органів, що здійснюють кримінальне розслідування, на певному етапі виникає ситуація, коли розв'язання окремих питань викликає певні труднощі і вимагає нових підходів і засобів. Тому для визначення того, які аспекти слідчої діяльності потребують вдосконалення і в якому саме напрямі, необхідно знати потреби слідчої практики, її невирішені проблеми, те, без чого неможливе її вдосконалення, яке повинне бути зрозуміле й використане для підвищення її рівня і якості на основі сучасних досягнень науки [7].

Як стало відомо із засобів масової інформації, на загальному засіданні президії Вищого суду України, президії Ради суддів й колегії Державної судової адміністрації, що відбулося 18 квітня 2008 р., голова Верховного Суду Василь Онопенко висловив думку про необхідність запровадження в Україні права судового прецеденту з метою забезпечення єдиної судової практики [6].

Розглядаючи шляхи впровадження в правозастосовчу практику судового прецеденту, постає питання про те, чи всі судді, адвокати та інші юристи однаково розуміють і трактують саме це поняття – судовий прецедент.

Прецедентом є така поведінка влади, що мала місце хоча б один тільки раз, але може бути прикладом для такої поведінки цієї влади. Іншими словами, правовий прецедент – це рішення юрисдикційних органів по конкретній справі, що згодом приймається за загальнообов'язкове правило для всіх. Результатом правозастосовної діяльності нерідко є створення правових положень, для яких характерний відомий ступінь узагальненості, а також обов'язковості.

В результаті здійснення узагальнення правозастосовної практики, її аналізу й вироблення на цій основі так званих «керівних роз'яснень», у суддів виникає можливість спиратися на тлумачення цієї або іншої норми права, що викладене в рішенні вищого суду, яким може надаватися підстава до нового розуміння й застосування цієї правової норми.

В цьому й полягає роль судової практики для системи права, яка можна сказати, зміцнює розуміння змісту правової норми, тобто є «вторинним» джерелом права, що поглиблює й доповнює кримінальний закон та інші нормативно-правові акти. Крім того, у законодавця з'являється можливість, спираючись на узагальнення правозастосовної практики, здійснювати коригування існуючих правових норм в напрямі конкретизації того, що перевірено практикою, й відмови від того, що виявилось неправильним. Таким чином, за неможливості самої ідеї запровадження в чистому вигляді прецедентної форми правотворчості впливає, що роль судової практики здобуває дедалі більше значення як специфічне, саме «вторинне джерело права».

Законодавство з кримінального права України, та й інших галузей права, залишається недосконалим, і часто для правильного вирішення спору суди мають самостійно тлумачити зміст норм матеріального або процесуального права. І саме тому при тлумаченні законодавства, при обранні норми права, яка має застосовуватись до тих чи інших відносин

ознайомлення суддів місцевих та апеляційних судів з практикою судів вищої інстанції має велике значення для правової системи країни.

Отже, як вже зазначалось прецедент (лат. *praecedentis* – передуючий) – це поведінка в певній ситуації, яка розглядається як зразок при аналогічних обставинах [8]. Сутність судового прецеденту полягає у наданні нормативного характеру актам суду. У зв'язку з чим під судовим прецедентом, як вже вище зазначалось, часто розуміється рішення суду у конкретній справі, яке є обов'язковим при розгляді аналогічних справ у майбутньому. Проте обов'язковим для судів є не все рішення, а тільки суть правової позиції суду, на підставі якої постановляється рішення по справі.

Якщо проаналізувати існуючу вже судову практику, то стає відкривається ось що: акти Верховного Суду України вже давно відіграють значення судового прецеденту для нижчих судів. Адже узагальнення судової практики та керівні роз'яснення що відносяться до питань застосування законодавства є його правовою позицією щодо того чи іншого праворозуміння. І тому хоча ці керівні роз'яснення офіційно не визнано джерелом права, вони є обов'язковими для судів усіх інстанцій. І на практиці непоодинокими є випадки, коли судді роблять у своїх рішеннях посилання на акти Верховного Суду України.

Слід зауважити наступне, що в літературі пропонувалося розрізняти три види судової практики: поточна, прецедентна та керівна.

Поточна практика – це досвід застосування законодавства, що відображається в рішеннях судів з конкретних юридичних справ. Дана форма практики є як би «первинною». В ній тільки починають намічатися підходи до вирішення тієї чи іншої категорії юридичних справ. Це стосується тієї проблематики, коли мова йде про застосування нових правових норм, коли має невизначений характер, але поступово збагачується, і включає всі нові грані суспільних відношень, що підпадають під правове регулювання.

Керівна практика – це досвід застосування законодавства, який виражений в особливих актах центральних судових органів, в яких дані практики узагальнено, тобто вона «вторинна», формулюються у вигляді конкретизуючих нормативних приписів. Це є вища форма практики. Тут досвід застосування законодавства не пов'язаний безпосередньо з відправленням правосуддя у конкретній справі.

Прецедентна практика – це досвід застосування законодавства, виражений в рішеннях вищих судових органів з конкретних справ, причому це рішеннях принципового характеру. Так, рішення мають принциповий характер в тому випадку, якщо поточна правозастосовча практика свідчить про неоднозначне тлумачення правових норм, в результаті при одних і тих же обставинах приймаються різні рішення. Практика називається прецедентною, так як дає зразок тлумачення та застосування права, якому в силу авторитету вищих судових органів повинні слідувати інші суди [3].

Викладене у цій статті дозволяє стверджувати, що джерела кримінально права України можуть бути зведені до такого переліку: перш за все це Конституція України, потім Кримінальний кодекс України та міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надано Верховною

Радою України. Судово-слідчу практику до джерел кримінального права можна віднести фактично, тобто це є непряме джерело, якщо можна так назвати «вторинне». Оскільки в Україні вже досить тривалий час у правозастосовчій практиці фактично існує судово-слідча практика, хоча офіційно її застосування не визнавалося. Необхідно обов'язково зазначити, що судова практика, зокрема судовий прецедент як узагальнення судової практики виконує роль елемента тлумачення цієї або іншої норми права, що зазначена в рішенні вищого суду, яким може надаватися підстава до нового розуміння й застосування цієї правової норми.

Література:

1. Конституція України. – К.: Видавництво «Право» – 1996.
2. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради – 2001р., № 25–26, ст.131
3. Боботов С.В. Нормообразующая функция судебной практики / Судебная система России: Учеб. пособие. – М.: Дело, 2000. – 234с.
4. Гусарев С.Д., Калужный С.А. та ін. Основи держави і права: Навч. посібник; За ред. Колодія А.М. і Олійник А.Ю. – К.: Либідь, 1997 – 198 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина. За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка – К.: ТОВ «Юридична думка», 2004. – 326 с.
6. Ніколаєнко М. Роль судової практики для країн континентальної системи права // Правовий тижень: щотижнева інформаційно-правова газета– 27 травня 2008. – № 22.
7. Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник – К.: Кондор, 2005 – 588 с.
8. Юридическая энциклопедия / Под ред. М.Ю. Тихомирова. – М., 1997. – 658 с.

Польовий О.Л., КНУ ім. Т. Шевченка

СУДДЯ, ЯК СУБ'ЄКТ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

В данной статье проанализированы понятие судьи, как субъекта юридической ответственности. Исследована сущность и содержание правосудия как принципа судебной власти и определено системы гарантий ее обеспечения.

In this article analysed concept of judge, as subject of legal responsibility. Essence and maintenance of justice is investigational as principle of department judicial and the systems of guarantees of its providing are certain.

Юридична відповідальність судді – це використання прав і виконання обов'язків судді по відправленню правосуддя, покладених на нього законом, а також необхідність додаткового правового обтяження в разі судової або професійної помилки, допущеної ним в процесі судочинства.

Відповідальність суддів розглядається у взаємозв'язку з їх особливим статусом, встановленим міжнародно-правовими документами і Українським законодавством. При цьому, правовий статус судді і гарантії його незалежності (в першу чергу, незалежність і імунітет) є головним чинником підвищення рівня правосуддя які передбачають високу відповідальність судді за виконання своїх обов'язків.

Під статусом судді мається на увазі його правове і соціальне положення, його права, обов'язки, відповідальність, матеріальне і соціальне забезпечення, правовий і соціальний захист.